

Izpostavljanje pridevnika

Jezikoslovje je zelo široko področje, obsega tudi dejavnosti in panoge, ki imajo zelo malo stičišč ter še manj skupnih prekrivnih ploskev. Vaše področje je slovnična, besedna in slogovna izboljšava slovenskih besedil, moje pa etimologija, torej jezikoslovna in neredko interdisciplinarna panoga, ki se ukvarja z zgodovino in predvsem predzgodovino besed ter njihovim izvorom. Stičišča med našima panogama na prvi pogled morda ni videti in res jih je malo, pa vendar so. Etimologija namreč lahko pomaga slovarskemu opisu, ta pa že neposredno vpliva na vaša ravnanja.

Nocoj bi rad izpostavil del, morda samo majhen del problematike izpostavljanja pridevnika, terminološko točneje izpusta ali elipse pridevnika pred drugo in vsako nadaljnjo odnosnico. Če se isti pridevnik uporablja ob dveh ali več odnosnicah, pri čemer sta ti dve v prirednem odnosu, ga praviloma ne ponavljamo, temveč izpostavljamo: ***Oblečena je v modro jakno in hlače.***

Ta stavek pove, da je jakna modra in da so po vsej verjetnosti modre tudi hlače. Njegova vsebina je enaka, če se izrazimo obrnjeno: ***Oblečena je v modre hlače in jakno.*** Obrnjena formulacija nam hkrati pove, da se pridevniška oblika v spolu in številu ujema s prvo odnosnico, torej po načelu bližine, ki je v slovenščini precej razširjeno (*ona govori nemški, angleški in ruski jezik – ne jezike*, kot bi rekli Rusi: *oná govorít neméckij, anglijski i rússkyj jazyki*), vendar ne splošno.

Če npr. zapišem ***Spoštovane kolegice in kolegi*** in uporabim obliko prilastka, ki se po načelu bližine ujema s prvo odnosnico, bo kdo razumel, da so kolegice spoštovane, kolegi pa ne. Zato jaz nagovor na začetku pisma vedno ubesedim ***Spoštovani kolegice in kolegi.*** Ampak o ujemanju izpostavljenega pridevnika danes ne bi govorili, ker bi bilo to za en večer preveč. Ogledali si bomo primere, v katerih je izpostavljanje prilastka mogoče, in tiste, ki izpostavljanja ne dopuščajo, pri tem pa bomo poskušali ugotoviti teoretične meje med obema vrstama primerov.

Vrnimo se k prejšnjemu primeru: ***Oblečena je v modro jakno in hlače.*** Morda bo kdo vendarle podvomil, da so modre in hlače in jakna, zato bi za potrebe pravniško in novinarsko točnega izražanja (ki pa ga od pravnikov in novinarjev nismo vedno deležni) lahko zapisali tudi ***Oblečena je v modro jakno in modre hlače.*** Ker je taka ubeseditev zaradi ponovljenega pridevnika neestetska, jo neestetskosti razbremenimo tako, da ponovljeni prilastek pred drugo odnosnico zamenjamo s prilastkom *prav tak*: ***Oblečena je v modro jakno in prav take hlače.*** Nejasnost, ali se prilastek nanaša tudi na drugo odnosnico, izvira iz tega, da hlače niso samoumevne, saj je dekle lahko oblečeno tudi v krilo.

Če je obstoj tega, kar je pomen druge odnosnice, samoumeven, take nejasnosti ni, zato ponavljanje prilastka ali uporaba njegovega nadomestka ni potrebna: ***Fant ima močne roke in noge.*** Ker je samoumevno, da ima fant tudi noge, bi bila ubeseditev ***Fant ima močne roke in močne noge*** ali ***Fant ima močne roke in prav take noge*** pleonastična. Do tod se verjetno strinjamo vsi. Izpostavljanje prilastkov *moder* oz. *močan* in njegova nadomestitev s prilastkom *prav tak* pred drugo odnosnico je v navedenem primeru slogovno boljša izbira, ker z njim označujemo skupno lastnost hlač in jakne, tj. lastnost, da so hlače in jakna take barve kot jasno nebo. Enako je pri fantu z

močnimi udi. Pri tem sta odtenka modre barve jakne in hlač lahko tudi različna, kakor je tudi različna moč fantovih rok od moči nog.

Z izpostavljanjem pridevnika v naslednjih primerih se bomo prav tako verjetno še nekako strinjali: v **hiši s hladnimi sobami in odnosi** ali **Dekle ima bled obraz, ustnice in nasmeh**. Vendar ti dve ubeseditvi nista več nevtralni, sta ekspresivni, to pa zato, ker smo pridevnika izpostavili v različnih pomenih. Ubeseđitev v *hiši s hladnimi sobami in odnosi* namreč lahko parafraziramo v ubeseđitev v *hiši z mrzlimi sobami in nenaklonjenimi odnosi*, ubeseđitev *Dekle ima bled obraz, ustnice in nasmeh* pa v ubeseđitev *Dekle ima obraz in ustnice brez zdrave naravne barve in neizrazit nasmeh*. **Ubeseđitev z izpostavljenim prilastkom, ki predstavlja isti pridevnik v različnih pomenih, je torej mogoča, vendar ekspresivna.** Ker smo pridevnik *hladen* oz. *bled* uporabili v dveh različnih pomenih in ga hkrati izpostavili, pa ubeseđitev ni več nevtralna.

To trditev bi bilo treba preizkusiti na več primerih. Večina večpomenskih pridevnikov je namreč taka, da v različnih pomenih nima odnosnic, ki bi jih v naravnih, neizmišljenih primerih lahko postavili na obe strani kakega prirednega veznika, zato smiselni zgledi niso ravno pogosti.

Izpostavljanje pridevnika v različnih pomenih je včasih bolj, drugič manj sprejemljivo. Ker je vedno ekspresivno, je priporočljivo le v neeksaktnih besedilih, torej ne v strokovnih besedilih in ne v novinarskih sporočevalnih. Sprejemljivost je večja, če sta si pomena bližja. Zelo sprejemljivo je npr. reči ***Bil je ljubosumen na soseda in na sodelavce*** »Bal se je, da se bo žena zapletla s sosedom in ni privoščil uspeha sodelavcem«, ker je prvi pomen pridevnika *ljubosumen* (»ki čuti bojazen, da bi izgubil ljubezen, naklonjenost kake osebe« zelo blizu drugemu (»ki čuti nezadovoljnost zaradi uspehov, prednosti koga«) – enako v primeru *Je lojalen državljan in trgovski partner* »Izpolnjuje državljanske obveznosti in je pošten pri trgovskih poslih«, medtem ko je stopnja sprejemljivosti v primerih *Videl sem njen lisičji kožuh in nasmeh* ali *človek majhne postave in dejanj* že manjša, ekspresija pa večja, saj sta si pomena »narejen iz lisice« in »zvit, prekanjen« oz. »ki dosega nizko stopnjo glede na razsežnost« in »nepomemben« dlje vsaksebi. Metaforični pomenski premiki so daljši od metonimičnih. Na stopnjo ustreznosti vpliva tudi druga odnosnica. Manj ko je obstoj tistega, kar označuje, dvomljiv, večja je ustreznost: ***Imel je črno srajco in dušo***. Ker je obstoj duše, torej duševnosti, nedvomen, je kar jasno, da se pridevnik *črn* nanaša na odnosnico *srajca* in *duša*. Zadnji dvom o črnosti duše lahko razblinimo tako, da pred drugo odnosnico dodamo prilastek *prav tako*: ***Imel je črno srajco in prav tako dušo***. Če pa rečemo npr. *Imel je črno srajco in namene*, pa ni jasno, ali so ti nameni črni, tj. »hudobni, zlobni«, saj smo morda hoteli reči samo, da je imel namene, zato je v takih primerih izpostavljanje manj jasno in se je primerneje izraziti *Imel je črno srajco in prav take namene*. Zdaj vemo, da so bili njegovi nameni hudobni. Ubeseđitev je seveda ekspresivna.

Izražanje z izpostavljenim pridevnikom v različnih pomenih je primerljivo z izpostavljanjem, pri katerem je ena od odnosnic del frazema. Primer izpostavljanja glagola, ki mu rečemo vrzeljenje: ***Butalah so imeli občinskega hlapca, ob delavnikih je goved pasel in lenobo*** /.../. Stopnja ekspresivnosti je v tem primeru že tolikšna, da ubeseđitev deluje komično in je torej primerna le v besedilih, za katera je značilna komičnost, kar Butalci Frana Milčinskega nedvomno so.

Iz doslej povedanega sklenemo:

1. **V nevtralnem izražanju izpostavljamo pridevnik**, ki natančneje opredeljuje dve ali več odnosnic, če je za vse odnosnice mišljen v istem pomenu: *Oblečena je v modro jakno in hlače*.
2. **Če obstoj tistega, kar je pomen druge odnosnice, ni samoumeven in hočemo izražanje ponatančiti prek meje kakršnega koli dvoma**, če gre torej za eksaktna besedila, pridevnik lahko ponovimo: *Oblečena je v modro jakno in modre hlače*, to ubeseditev pa slogovno izboljšamo z uporabo prilastka *prav tak*: *Oblečena je v modro jakno in prav take hlače*. Ponavljanje oz. uporaba prilastka *prav tak* pred drugo odnosnico ni dobro, če je obstoj tega, kar ta označuje, samoumevno: *Fant ima močne roke in noge*.
3. **Izpostavljanje istega pridevnika v dveh različnih pomenih je ekspresivno**: *hiša s hladnimi sobami in odnosi*. Stopnja ekspresivnosti je obratno sorazmerna z bližino obeh pomenov pridevnika (zelo sprejemljivo: *Bil je ljubosumen na soseda in na sodelavce* – ker sta si pomena »ki čuti bojazen, da bi izgubil ljubezen, naklonjenost kake osebe« in »ki čuti nezadovoljnost zaradi uspehov, prednosti koga« zelo blizu; manj sprejemljivo: *Videl sem njen lisičji kožuh in nasmeh* – ker sta si pomena »narejen iz lisice« in »zvit, prekanjen« bolj vsaksebi; prvi pomen je metaforično razvit iz »tak kot pri lisici«, drugi pa se nanaša na besedo *lisica* v metaforičnem pomenu »zvita, prekanjena ženska«).

Če gremo še korak dlje in **skušamo izpostaviti dva homonimna pridevnika**, bi bila stopnja ekspresivnosti že čez rob sprejemljivega: *Ima modre hlače in misli*. Ne gre, tudi če parafraziramo: *Njene hlače in misli so modre*. Ne izide se niti ubeseditev *Ima modre hlače in prav take misli*. Nobena navedenih ubeseditev ni sprejemljiva zato, ker pridevnik *moder* v pomenu »plav« ni isti kot *moder* v pomenu »preudaren, pameten«. Ta dva pridevnika sta enaka samo na najbolj površinski izrazni ravni, sicer ni med njima nobene globinske povezave. Da je to res, dokazuje prav etimologija. Medtem ko pridevnik *moder* s pomenom »plav« izvira iz pslov. **modrъ* in se kot tak pojavlja v večini slovanskih jezikov, npr. hrv. *modar*, češ. *modrý*, pa pridevnik *moder* s pomenom »preudaren, pameten« izvira iz pslov. **mōdrъ*, nosni samoglasnik pa v večini drugih slovanskih jezikov sovpadе s fonemom *u*, npr. hrv. *mudar*, češ. *moudrý*, rus. *múdryj*, v stosl. in polj. pa se ohranja: *mōdrъ*, *mōdry*. Nosnik se ohranja tudi v sorodnih besedah iz drugih ide. jezikov, npr. nem. *munter* »živahen, veder«. Enako je v primeru enakoizraznih pridevnikov *plav*: ubeseditev *Dekle ima plave oči in lase* ni mogoča, ker so njene oči modre, lasje pa svetli, zlatorumeni, blond, ne pa modri. Pridevnik *plav* s pomenom »moder« je namreč drugega izvora kot pridevnik *plav* s pomenom »blond«. Prvi je prevzet iz nem. *blau* v bavarski izreki *plau*, drugi pa iz drugih slovanskih jezikov in je slovanskega izvora. Tudi če si pomagamo s prilastkom *prav tak*, se izpostavljanje ne izide, saj ni mogoče reči *Dekle ima plave oči in prav take lase*. To lahko rečemo le, če ima dekle modro pobarvane lase, če pa so zlatorumeni, pa ne. Če gremo še dlje in skušamo izpostaviti dva enakopisna pridevnika, se ravnanje izide še slabše, npr. *Rad ima bučno zabavo in juho*. Tako ubeseditev bo vsakdo razumel le kot izraz ugotovitve, da ima rad glasno zabavo in kakršno koli juho, nikakor ne samo bučne. Navedeno razumevanje izvira iz dejstva, da ima pridevnik *bučen* v pomenu »glasen« rastoči, tj. nizki ton, *búčen*, pridevnik *bučen* v pomenu »narejen iz buče« pa pri delu govorcev padajočega, tj. visokega *būčen*. V zadnjih treh primerih, namreč *moder*, *plav* in *bučen*, izpostavljanje ni mogoče zato, ker ne izpostavimo istega, temveč enako oz. navidezno enako: *moder* ni *moder*, *plav* ni *plav* in *bučen* ni *bučen*.

Izpostavimo torej lahko samo isto prvino, ta pa je praviloma enaka. Zlasti pri izpostavljanju predloga pa se lahko zgodi, da ista prvina ni tudi enaka, pa je izpostavljanje vendarle mogoče: *O uporabi se posvetujte z zdravnikom ali farmacevtom.* Slogovno slabša možnost je ubeseditvev *z zdravnikom ali s farmacevtom.* Ne smemo namreč gledati na to, ali bi se izpostavljena prvina lahko udejanjila različno, temveč na to, ali je ista ali ne. Predlog *z* je seveda isti kot njegova komplementarna različica *s*, ki se pojavlja le neposredno pred nezvenečimi glasovi. Podoben primer je *Šel je k ovcam in kravam*, če ga obrnemo *Šel je h kravam in ovcam*. V obeh primerih smo izpostavili isti predlog *k*, ki pa se pred mehkonebnima zapornikoma udejanja kot alomorfnih *h*. S trditvijo, da lahko izpostavimo samo prvino, ki je ista, seveda mislim na dejansko, etimološko, tj. genetsko istost, ne na funkcionalno. V primeru *Grem v Ljubljano in na Bled* predloga kljub funkcionalni istosti ni mogoče izpostaviti, saj predlog *v* ni isti kot *na*.

Izpostavljanje pridevnika torej ni mogoče, če

1. ne izpostavimo istega pridevnika, temveč dva enakoizrazna: *Dekle ima plave oči in lase*;
2. sta pridevnika le enakopisna: *Rad ima bučno zabavo in juho*.

Poglejmo si zdaj še nekaj primerov, ki bi bili lahko izjeme k navedenim pravilom. V jezikoslovju izjem pravzaprav ni. Vse, kar imenujemo izjeme, so primeri, ki se ravna po specialnejših zakonitostih. Ali lahko npr. rečemo *Prodajamo pralne praške in zavese*. Seveda lahko, vendar v tej ubeseditvi pridevnik ni izpostavljen, saj smo povedali le, da prodajamo pralne praške in kakršne koli zavese, torej pralne in nepralne, tj. take, ki jih lahko peremo, in take, ki jih ne smemo.

Če hočemo povedati, da prodajamo tudi pralne zavese, moramo reči *Prodajamo pralne praške in pralne zavese*. **Pravilnost odločitve o neizpostavljanju preizkusimo** z uporabo prilastka *prav tak* pred drugo odnosnico: *Prodajamo pralne praške in prav take zavese*. Stavek ni smiseln, zato izpostavljanje ni mogoče. Pa vendar SSKJ navaja *pralni prašek* pod edinim pomenom »nanašajoč se na pranje«, primere s pomenom »ki se da prati« pa uvrsti v njegov podpomen. Ena od slabosti tega slovarja je, da ne razločuje med lastnostnimi in vrstnimi pridevniki. V primeru *pralni prašek* je namreč uporabljen vrstni pridevnik *pralni*, v primeru *pralna zavesa* pa je uporabljen drug, namreč lastnostni *pralen*.

Izpostavljanje v danem primeru torej ni mogoče zato, ker ne izpostavljammo istega, čeprav slovar netočno prikazuje le en pridevnik *pralen*. Iz enakega razloga ne moremo reči ***Okoli vratu je nosila zlato verižico in medaljo*** in domnevati, da bo naslovnik razumel, da gre za zlato medaljo. Če rečemo tako, povemo le, da je nosila zlato verižico in medaljo poljubne žlahtnosti, zlato, srebrno ali bronasto. Če želimo povedati, da je tudi medalja zlata, moramo reči *Okoli vratu je nosila zlato verižico in zlato medaljo*, kar nam nalaga preizkus s prilastkom *prav tak* pred drugo odnosnico: *Okoli vratu je nosila zlato verižico in prav tako medaljo*. Ta ubeseditvev namreč ni sprejemljiva, razlog pa je v tem, da je zlata verižica narejena iz zlata (snovni pridevnik), medalja pa, čeprav zlata, je lahko tudi iz kake druge snovi, saj na vsakem šolskem tekmovanju, ko podeljujejo zlate medalje, te dejansko niso iz zlata. Tu uporabimo vrstni pridevnik *zlati*, ki v obliki ženskega spola seveda ni neposredno razviden. Moško obliko od *zlata (medalja)*, iz katere bomo nedvomno videli vrstnost, dobimo tako, da odnosnico *medalja* zamenjamo npr. z *znak*, tega pa ne imenujemo *zlat znak*, temveč *zlati znak*. Naj dodam še, da oblika *zlati* v zvezi *zlati znak* ni določna oblika snovnega pridevnika *zlat*, temveč iz te konvertirani vrstni pridevnik, torej druga beseda, zato izpostavljanje ni mogoče.

Zadnja dva primera torej ne dopuščata izpostavljanja, ker ne gre za isti pridevnik, temveč za dve enakoizrazni obliki različnih, čeprav sorodnih pridevnikov. Razlog za nedopustnost izpostavljanja je tako isti kot v primeru *Dekle ima plave oči in lase*.

Do teh spoznanj smo prišli z indukcijo, tj. s sklepanjem iz posameznosti k splošnemu. Navedena splošna spoznanja pa lahko služijo tudi za dedukcijo, sklepanje iz splošnega k posameznemu. Vprašanje je, ali je prav *črn* ali *črni kruh*. SSKJ navaja pridevnik *črn* v več pomenih, prvi je »ki je take barve kot oglje ali saje«, npr. *črna obleka*, drugi pa »ki je temne barve«, npr. *črni oblaki*, *črn dim*. Kruh, ki je narejen iz črne moke, je res temnejše barve, ni ravno temen, je pa temnejši, zato bi mu lahko rekli *črn kruh*. Vendar obstaja možnost, da je oblika *črn* v tej zvezi nastala po moderni vokalni redukciji iz *črni*, kakor je npr. končni nenaglašeni *-i* odpadel v pogovornem nedoločniku: *prinêst*, *vôzit*. Preizkus z dedukcijo pokaže prav to, saj ubeseditev *Prinesi črno srajco in kruh* pomeni, da od sogovornika pričakujemo, naj prinese kruh katere koli vrste, ne zgolj črnega, lahko je beli, rženi, koruzni, ajdov ali še kateri. Preizkus z uporabo prilastka *prav tak* pa da nesmiseln rezultat: *Prinesi črno srajco in prav tak kruh*. Izpostavljanje ni mogoče, ker je *črna srajca* srajca take barve kot oglje, *črni kruh* pa je vrsta kruha, ki je narejen iz črne pšenične moke, ki je vrsta moke. Če pa nam je rečeno *prinesi črno moko in kruh*, si bomo skorajda brez dvoma mislili, naj prinesemo črno moko in črni kruh, saj tako pri moki kot pri kruhu s pridevnikom *črni* označujemo vrsto in ne barve. Za razblinjanje dvoma lahko rečemo *Prinesi črno moko in prav tak kruh*. Ugotovitev, da moramo v primeru *črni kruh* uporabiti vrstni pridevnik in ne barvnega, podpirajo tudi *koruzni*, *ovseni*, *rženi kruh*, ki prav tako opredeljujejo vrste kruha in vsebujejo vrstne pridevnike na *-i*. *Ajdov* pa seveda ne more biti *ajdovi*, saj pridevniki na *-ov* in *-ev*, ki so v osnovi svojilni, nimajo določnih oblik in torej tudi ne takih konvertitov.